Considerații privind dispariția limbilor cu trimitere la romanitatea balcanică

Thede KAHL

„Forța unei limbi nu rezidă în faptul că respinge orice
elemente străine, ci în faptul că le devorează".
(Johann Wolfgang von Goethe)

1. Procesul dispariției limbilor

Idiomurile pot pierde din particularități, expresivitate şi vocabular sub puternica influență superstratică a limbii de stat şi administrative. Aceasta se întâmplă mai cu seamă în cazul comunităților mici de limbă, în cazul aşa numitelor limbi minoritare. Idiomul influențat nu posedă îndeajuns de multă forță integratoare de lungă durată pentru vorbitorii tineri, el nu este în stare să adapteze morfologic diferitele lexeme împrumutate din superstrat. Limbile îngrijite şi promovate prin standardizare, scriere, administrație, şcoli şi mass-media au şanse mai mari de supraviețuire decât cele minoritare în care limba scrisă şi cea administrativă sunt slab dezvoltate. Întocmai cum o limbă poate fi îngrijită cu ajutorul a nenumărate instituții şi măsuri, la fel este posibilă şi accelerarea procesului de dispariție prin interdicție, oprimare sau neglijență. Dispariția limbilor şi a dialectelor apare în unele cazuri ca fenomen natural, independent de orice fel de restricții de ordin politic. Procese precum transformarea şi globalizarea pot influența concepte schimbătoare cum sunt identitatea şi cultura, acționând astfel şi asupra limbilor. Ele regresează deseori, ajungând să fie folosite doar în cercul familiei, căci sunt dependente de vârsta informatorului, de poziția localității din care provine, de compunerea etnică şi de gradul de educație al localnicilor.

O mare parte a limbilor şi a dialectelor vorbite azi va dispărea pe parcursul acestui secol. Termenul de *moarte* a limbii (*language death*) este înțeles de către majoritatea autorilor ca proces care începe a se derula cu mult timp înainte de momentul dispariției în sine (Thomason 2001: 223-225). De aceea ni se pare mai potrivit să vorbim despre *dispariția* limbilor. Pornind de la teoria lui Sasse (1992: 19) despre dispariția limbilor, bazată pe cercetarea rămăşițelor de albaneză în Grecia şi pe a galezei vorbite în East Sutherland, putem descrie dispariția limbilor minoritare după cum urmează:

1. *Prima etapă* se deduce din factorii externi, care conduc la distribuția inegală a diferitelor limbi. Astfel se ajunge la presiuni asupra populației minoritare şi la atitudini negative față de limba acesteia, ceea ce favorizează dispoziția sau chiar hotărârea de a renunța la propria limbă, în favoarea limbii vorbite de către populația majoritară.

„Philologica Jassyensia", An IV, Nr. 1, 2008, p. 129-145

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

2. *A doua etapă* stă sub imperiul evenimentelor istorice, care impun restricţii asupra diferitelor limbi vorbite într-o anumită societate, ajungându-se astfel la distincţii tot mai diferenţiate, privind momentul şi persoana cu care poate fi vorbită o anumită limbă. Stigmatizarea limbii minoritare îi determină pe vorbitorii acesteia să-şi îmbunătăţească cunoştinţele de limbă a majorităţii. Astfel limba majorităţii cunoaşte o tot mai largă răspândire în rândul minorităţilor. Pentru că părinţii nu mai pot transmite copiilor limba maternă, aceasta ajunge să nu mai fie folosită decât de generaţia mai în vârstă. Limba majorităţii începe să domine chiar şi în sferele în care înainte fusese folosită exclusiv limba minorităţii. Momentele în care cea din urmă poate fi vorbită devin tot mai rare, până când ea nu va mai fi folosită în situaţii cotidiene. Doar un număr redus de persoane vor mai păstra nişte cunoştinţe de limbă, rezumându-se de obicei la fraze din câteva domenii şi funcţionând acum ca limbă secretă ori pentru a denumi practici religioase.

3. *A treia etapă* rezidă în pierderea vocabularului şi în incapacitatea de a forma cuvinte noi în acele domenii, în care limba majorităţii s-a impus deja. Chiar dacă limba minorităţii este încă folosită în mod regulat în anumite domenii, ea nu va putea supravieţui fără tot mai multe împrumuturi. Procesul de împrumut al cuvintelor (*borrowing*), al structurilor sintactice şi morfologice, se intensifică odată cu creşterea numărului de vorbitori bilingvi din cadrul grupului minoritar. Deoarece limba nu mai este transmisă copiilor, pierderea rapidă a aptitudinilor în limba respectivă este iminentă şi în cazul *semi-speaker*-ilor. Dacă limba minoritară are o dimensiune socială şi religioasă, se vor păstra cuvinte şi fraze. Pe de altă parte vom asista la formarea unei varietăţi a limbii majoritare, cu influenţe din limba minoritară, procesul datorându-se tocmai dispariţiei celei din urmă.

Experimentele repetate ale lui Labov (1976: 237) demonstrează că, ajungându-se la o tot mai mare simplificare a semnificaţiilor cuvintelor, ritmul de dispariţie a unei limbi devine tot mai accelerat. Împrumuturile lexicale nu afectează de regulă doar o singură limbă, putând fi urmărite în mai multe limbi (Sanfeld 1930, ²1968). Exemplele de împrumuturi reciproce în terminologia profesională (vezi, spre exemplu, Kahl 2007) arată că influenţele nu merg niciodată într-o singură direcţie.

Există câţiva factori care determină intensitatea procesului de dispariţie a limbilor şi rapiditatea cu care acestea mor:

a. *Stilul de viaţă şi modul de aşezare*

Dintr-o perspectivă diacronică atât constituirea statelor naţionale, cu impunerea omogenităţii lingvistice pe care o implică, cât şi fondarea unui sistem educaţional în limba naţională, urbanizarea tot mai pregnantă şi idustrializarea, exodul de la sat la oraş şi inovaţiile în domeniul economic, dar mai ales în mass-media, conduc la modificarea rapidă a limbii şi la dispariţia ei. Impunerea limbilor literare are loc cu un grad mai mare sau mai mic de eficienţă şi rapiditate de la o ţară şi de la o ideologie la alta. Căsniciile mixte, mutarea în altă regiune şi destrămarea societăţilor tradiţionale accelerează şi ele acest proces. În schimb, păstrarea modului vechi de viaţă (cultivarea pământului, creşterea animalelor) contribuie la conservarea limbii.

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

În aşezările periferice, în ciuda globalizării, a dominației mass-mediei, se păstrează limbi vorbite de grupări etnice mici, părând a fi aproape neatinse de cultura modernă, scrisă. Vocabularul rămâne constant, mai ales în ceea ce priveşte terminologia, iar vocabularul inovativ este unul redus, în comparație cu schimbările tehnice survenite în anumite domenii ale vieții cotidiene. Parțial, cunoştințele de limbă ale indivizilor diferă în funcție de gradul în care aceştia sunt încă angajați într-o profesie tradițională.

În cazul grupurilor mobile (de ex. nomazi), se observă că tradițiile şi limbile se păstrează mai bine decât în cazul populației sedentare, atâta timp cât mişcarea are loc în grup închis. Membrii grupului sunt dispuşi însă, în momentul sedentarizării, să-şi părăsească cultura şi să se alăture alteia cu mai mare prestigiu (vezi „Prestigiul limbii"). Mai ales culturile urbane, preluate în parte şi de către populația rurală, pot acționa asupra limbii.

b. *Intensitatea situației de contact*

În regiunile cu o populație mixtă pe un teritoriu comun, avem de a face după definiția lui Sala (1997: 33) cu situații de contact *directe*, care au, prin existența unor relații economico-politice şi prin intensitatea întâlnirii cotidiene, un efect mai puternic asupra vorbitorilor, decât cele *indirecte*. Relațiile de dependență pe plan socio-profesional duc, uneori, la situații de contact, care creează o bază pentru elemente comune în cultura populară, reflectate, la rândul lor, în noțiuni asemănătoare. Anumiți termeni ajung astfel să fie înțeleşi în mai multe limbi, făcând posibilă, independent de barierele lingvistice, o anumită comunicare, cel puțin în câteva domenii importante economic. Cu cât contactul lingvistic este mai intens (mai „direct"), cu atât mai multe împrumuturi reciproce se vor înregistra. Multiplele calcuri condiționate de interferență consolidează polisemia lexicală. În cadrul acestui proces observăm tendința de a aduna sensurile unui lexem într-un singur cuvânt.

Putem privi coexistența trăsăturilor inovative şi conservative ale unei limbi şi din perspectiva dezvoltării demografice a diferitelor etnii, ca tactică de ordin lingvistic pentru a întări sau a demonta granițele etnice. Conservatorismul lingvistic parțial poate funcționa ca marcator etnic, în sensul menținerii tradiționaliste a coerenței grupului. Fenomenul apare mai ales în cazul etniilor ce se confruntă continuu cu asimilarea, fiind nevoite să facă unele concesii în spațiul multietnic în care trăiesc, şi să vină în întâmpinarea vorbitorilor altor limbi, chiar şi doar pentru o scurtă întrevedere de afaceri, spre exemplu.

Existența paralelă a mai multor limbi de acelaşi rang duce la apropieri reciproce, la bilingvism şi *Sprachbund,* în timp ce existența unei limbi de cultură dominante, standardizate amenință formele lingvistice nestandardizate, putând duce la asimilare.

Trebuie însă observat că, două sau mai multe limbi diferă semnificativ, dacă sunt folosite în sisteme sociale diferite. Alta este situația dacă funcționează regulat în cadrul aceluiaşi sistem social (Gumperz 1982: 66, 99).

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

c. *Religia*

Unul dintre răspunsurile la întrebarea privind uzul limbilor minoritare şi regionale este legat de apartenenţa religioasă şi de intensitatea cu care este trăită religiozitatea. Ne identificăm de regulă mai uşor cu cei de aceeaşi confesiune. Hamp (1978: 155-162) constată că şansele de supravieţuire ale unei limbi minoritare cresc odată cu gradul de diferenţiere religioasă a grupului minoritar faţă de majoritate. Apartenenţa la o anumită confesiune poate juca, prin urmare, un rol hotărâtor din punct de vedere diacronic şi socio-lingvistic în procesul de dispariţie al limbilor. În ţările în care religia constituie un element integrativ important, cei de aceeaşi confesiune, care vorbesc însă o limbă diferită, au, mai degrabă, tendinţa de a renunţa la limba maternă, lucru care nu se întâmplă în ţările în care comunităţi lingvistice diferite sunt şi de confesiuni diferite.

d. *Prestigiul limbii*

Vorbitorii unei limbi aflate pe cale de dispariţie vor evita formele „evaluate socio-lingvistic negativ" (Hamp 1989: 197-201) în limba dominantă, înlocuindu-le prin variante mai prestigioase. În multe cazuri se observă gradul redus de respect faţă de munca rurală comparativ cu respectul acordat modului urban de viaţă. Moştenirea culturală nu mai este privită cu mândrie, ci mai degrabă cu ruşine, iar vorbitorii încep să prefere „limbile moderne". Vorbitorii îşi pot judeca propria limbă după mai multe criterii, câteva dintre acestea fiind vechimea, corectitudinea şi puritatea acesteia. Limbile vechi, sau doar considerate a fi vechi, sunt apreciate în mod deosebit de către vorbitori, la fel ca şi cele despre care se presupune că nu ar fi primit influenţe străine.

Conotaţia negativă pe care a primit-o, cel puţin la sfârşitul secolului al XIX-lea, orice formă lingvistică mixtă sau hibridizare (Kremnitz 1994: 21), nu şi-a pierdut încă efectul, mai ales asupra limbilor minoritare. Unele persoane consideră până şi bilingvismul nu ca potenţial avantaj, ci ca dezavantaj.

Atitudinea negativă a tinerei generaţii faţă de limba strămoşilor este în mare măsură responsabilă pentru moartea idiomurilor. Dressler şi Wodak-Leodolter (1977: 33-44) remarcă modul în care stereotipurile negative şi prejudecăţile duc la complexe de inferioritate în rândul populaţiei minoritare, având ca rezultat dorinţa membrilor acesteia de a-şi abandona identitatea. În timp ce sexul, etnia şi aspectul fizic nu pot fi schimbate, renunţarea la limbă sau limitarea folosirii ei oferă soluţia cea mai comodă în rezolvarea acestei probleme.

e. *Funcţia de cod a limbilor minoritare*

De ce limbile minoritare au putut supravieţui până în prezent, fiind folosite încă în multe situaţii de comunicare, în pofida prestigiului lor de cele mai multe ori redus? Cel puţin pentru trecut, explicaţia rezidă în funcţia lor de cod şi în importanţa ca limbă de comunicare în familie. Folosirea tot mai redusă a limbilor minoritare nu constituie o opreliştе în continuarea uzitării lor în istorisirea poveştilor, smalltalk-ul, salutul neoficial, cântecul şi proverbul, în situaţii specifice.

Limbile minoritare pot avea următoarele funcţii comunicative:

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

– *cod de solidaritate* (*Solidaritätscode*) între membrii unei comunități, în opoziție cu limba de stat, așa-numitul cod al puterii (*power code*);

– *mijloc de delimitare* față de persoanele monolingve. Cea mai importantă în acest caz fiind funcția așa-zisă criptolală (*kryptolalische Funktion*) a limbii locale, ca mijloc de apărare împotriva bârfei, disprețului sau complotului, cum arată Kazazis (1976: 50), analizând exemplul limbii albaneze (arvanita) în Corint. Această funcție își pierde importanța pentru generația tânără sau se păstrează redusă în scurte forme de salut.

– *mijloc emblematic* și simbol al apartenenței la o grupare etnică. În situațiile de contact cu străinii, diferența de limbă poate fi ascunsă ușor, putând fi însă la fel de bine și accentuată în anumite momente.

– *limbaj profesional sau limbă secretă*. Croitorii, zidarii, cerșetorii, hoții sau membrii diferitelor bresle foloseau între ei un cod necunoscut persoanelor de alte meserii. Împrumuturile intenționate de cuvinte din alte limbi se practicau în situații politice nesigure pentru ca cei inițiați să nu poată fi înțeleși de ceilalți.

f. *Dependența economică*

Apartenența la forme statale diferite, la alianțe internaționale, la alianțe economice și blocuri politico-ideologice poate influența comunitățile de limbă. Limbile și dialectele care nu joacă un rol economic important în astfel de uniuni, reușesc doar foarte greu să-și depășească statutul de idiom local sau familial. Limba pe care trebuie s-o folosim pentru a ne câștiga pâinea va fi cea de care ne vom îngriji, chiar și doar pe motiv că ne asigură existența materială. În funcție de statutul și starea limbilor minoritare, „limba pâinii" va fi în stare să dea la o parte alte limbi. În procesul mai mult sau mai puțin conștient al renunțării la o limbă, observăm o logică a costurilor și beneficiilor, care presupune convingerea vorbitorului că limba sa poate funcționa efectiv în comunicare și că îi aduce anumite beneficii. Moartea limbii poate fi explicată din acest punct de vedere ca luptă concurențială între două structuri pentru dominanție și pentru îndeplinirea anumitor funcții.

2. Unde se află romanitatea balcanică în acest proces?

Încă din secolul al XVII-lea romanitatea sud-est europeană a pierdut mai multe limbi și dialecte: prin asimilarea morlacilor sau maurovlahilor de grupuri ale slavilor de sud, a dispărut limba morlacă ce avusese relații strânse cu (daco)româna și istroromâna, fiind vorbită până la începutul secolului al XVIII-lea în zonele de coastă ale Bosniei, Croației și Muntenegrului. La dalmata vorbită în Dalmația istorică, cu variantele sale raguza (vorbită în orașul Ragusa = Dubrovnic) și la vegliota (folosită pe insula Veglia = Krk), s-a renunțat în cursul secolului al XIX-lea (Bartoli 2000, Muljačić 2000). Aceasta se situează între limbile italoromane și străromâna, aparținând doar în sens limitat romanității balcanice. Celelalte variante care au ca origine străromâna apar sub denumirea de „vlahă" în documentele istorice, ceea ce nu se întâmplă în cazul dalmatei.

Dintre cele patru variante încă existente ale romanității balcanice sau sud-est europene – (daco)româna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna – doar (daco)româna a reușit să se impună ca limbă națională. Majoritatea aromânilor nu-și

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

folosesc limba în scris, deşi aromâna exista în formă scrisă deja din secolul al XVIII-lea. Situaţia meglenoromânei şi istroromânei este şi mai grea din cauza numărului mic de vorbitori. UNESCO a declarat, în anul 1999, (daco)româna ca limbă *nepericlitată*, aromâna ca limbă *periclitată*, iar istro – şi meglenoromâna ca limbi *puternic periclitate*.

(Daco)Română este limba de stat a României. Peste 22 de milioane de oameni o vorbesc doar în „ţara mamă". În cadrul evoluţiei ei ca limbă modernă, ea a trecut printr-o fază intensivă de uniformizare, care a avut ca scop, printre altele, eliminarea influenţelor nelatine, activarea fondului latin şi „îmbogăţirea" limbii prin împrumuturi masive din italiană şi franceză. În niciuna dintre celelalte variante nu găsim un proces asemănător. Încercările de a crea o limbă română standard, care să cuprindă şi variantele de la sudul Dunării, mai ales aromâna, au eşuat. Româna e azi limbă de stat, e stabilă şi standardizată, putându-se impune în toate domeniile importante cum sunt literatura, mass-media, educaţia, în domeniul tehnic şi în cel ştiinţific, existenţa ei nefiind astfel periclitată între graniţele României. Doar în anumite zone rurale ale Transilvaniei, în care majoritatea absolută a populaţiei o constituie maghiarii, locuitorii se pot descurca în situaţii cotidiene fără a face uz de limba oficială.

Deşi limba română, resp. Vlahă, avea deja în Evul Mediu o deosebită putere de asimilare, există încă în România minorităţi, care nu stăpânesc întotdeauna foarte bine limba de stat. Societatea românească priveşte azi pluralitatea etnică şi lingvistică mai degrabă ca pe o problemă, ca pe un potenţial motiv de discordie şi nu ca pe o bogăţie culturală. Deşi sunt oficial recunoscute 20 de minorităţi, ideea unui stat naţional omogen nu a fost abandonată. Conform constituţiei din 1991, minorităţile se bucură de o mulţime de drepturi, de câte un reprezentant în parlament şi de posibilitatea de a urma şcoala în limba maternă. Nu doar România are o mare populaţie minoritară, ci şi statele vecine înregistrează un procent ridicat de etnici români:

În **Republica Moldova** trăiesc cei mai mulţi vorbitori de română din afara graniţelor ţării. Moldovenii nu sunt consideraţi români din punct de vedere etno-politic. Lingvistic, însă, îi putem considera vorbitori de limbă română, care se aseamănă în Moldova cu româna standard, deşi poartă oficial numele de „limbă moldovenească". Moldovenii formează majoritatea absolută în republică. Statutul şi starea românei în Republica Moldova se îmbină strâns cu discuţia despre statutul oficial al limbii moldoveneşti. Faptul că limba de stat se numeşte altfel, nu schimbă cu nimic situaţia, căci limba naţională este fixată, standardizată şi în afara oricărui pericol de a se pierde. Îngrijorător este doar faptul că influenţa limbii standard din România va duce cândva la înlocuirea unor forme locale ale „limbii" moldoveneşti.

Cetăţenii de limbă română din **Serbia** pot alege la recensământuri între denumirea de „român" (sârbă *rumuni*) sau „vlah" (sârbă *vlasi*). Din cauza emigrării şi asimilării, numărul românilor scade aici rapid: în 2002, 30.419 de persoane s-au declarat ca fiind de naţionalitate română, 29.512 considerând româna limbă maternă. Aşezările româneşti se întind până în centrul şi sudul Banatului sârbesc, independent de graniţele statale fixate în 1919, care au împărţit Banatul istoric. În Valea Timocului din estul Serbiei populaţia se declară „vlahă" (denumire istorică în cadrul romanităţii balcanice), iar gradul de identificare cu poporul român este scăzut.

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

Vlahii sunt mai degrabă dispuşi să se declare sârbi, motiv pentru care numărul lor oficial a scăzut de la 198.00 în 1953 la 54.700 în 2002. Cei ce se declară *rumuni* şi cei ce se consideră *vlasi* au atitudini diferite față de cultura română. Locuitorii Banatului sârbesc consideră ajutorul din partea statului român ca fiind binevenit, în timp ce încercările unor organizații de a păstra identitatea şi cultura românească în rândul populației *vlasi* au rămas fără ecou, stârnind uneori chiar împotrivire. Pentru că încercările de promovare organizate de către statul român nu dau rezultate unde nu sunt dorite, ar trebui să se treacă la căutarea unor soluții (pe plan lingvistic de pildă) pentru a eradica complexul de inferioritate al populației *vlasi*, îmbunătățind imaginea dialectului lor, considerat a fi incult şi țărănesc.

Cei 151.000 de români din **Ucraina** (AOS 2007, 2.9 – G9) trăiesc cu precădere în regiunea Cernăuți (ucr. Černivici). În trei județe din sudul țării, ei formeaza chiar majoritatea, împreună cu populația moldovenească. Deşi numărul vorbitorilor se află în scădere, limba nu este în primejdie, căci populația este numeroasă şi beneficiază de sprijin instituțional.

14.781 de cetățeni din **Ungaria**, reprezentând 0,1 % din populația totală, s-au declarat la ultimul recensământ, români. Marea majoritate trăiesc în sud-estul țării. Din cauza acestui număr foarte scăzut de vorbitori, limba, care nu pare a fi încă periclitată, va avea mare nevoie de protecție în perioada următoare.

Azi există doar în jur de 1000 de vorbitori de **istroromână**, motiv pentru care nu ar trebui să deranjeze pe nimeni lupta lor pentru conservarea propriului idiom. Elementele croate folosite atât de pregnant fac aproape imposibilă comunicarea doar în istroromână. Motivul dispariției acestui idiom nu este doar numărul tot mai scăzut de vorbitori, ci în primul rând exodul populației din satele de baştină, care adăpostiseră cândva comunități numeroase. Cele mai importante localități, Jeiane (cr. Žejane) şi Şuşnievița (cr. Šušnjevica), sunt azi nişte sate fără importanță demografică şi economică, fiind locuite doar în anumite perioade ale anului. Chiar cu ocazia anumitor evenimente folclorice specific istroromâne (spre exemplu, carnavalul), care exprimă identitatea acestei minorități, sunt mici şansele să auzi vorbindu-se istroromâna. Încercarea de salvare a limbii este probabil prea tardivă, iar cei interesați ar trebui să se grăbească să completeze studiile deja existente (Kovačec 1971, Filipi 2002).

În cazul **meglenoromânei** avem un număr simțitor mai mare de vorbitori (detalii în Atanasov 1990), dar pentru că aceştia trăiesc atât de dispersați pe teritoriul Greciei, al Macedoniei, al Turciei şi al României, lipseşte factorul unității. Comunitățile lingvistice atât de îndepărtate nu sunt uneori nici măcar conştiente de existența celorlalte, astfel încât orice resuscitare a identității lor şi orice încercare de sprijinire a limbii ar fi cu totul lipsite de importanță politică. Datorită asemănării atât de pregnante cu (daco)româna, vorbitorilor de meglenoromână din interiorul României le este aproape imposibil să folosească în paralel consecvent ambele variante. Populația din singurul sat meglenoromân de pe teritoriul Macedoniei (Uma) a migrat în Gevgelija, păstrându-şi bine dialectul. Cei mai mulți meglenoromâni trăiesc în nordul Greciei, în regiunea Meglen (gr. Almōpia), care a suferit şi ea pierderi datorită migrației populației. *Language shift*-ul de la meglenoromâna maternă la greacă, macedoneană sau (daco)română nu poate fi oprit, vorbitorii ne mai simțind nicio motivație de a-şi conserva idiomul, reacție

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

condiționată de gradul scăzut de valoare atribuită propriei etnii. Deşi se pare că meglenoromâna va dispărea în curând de pe teritoriul Turciei, e uimitor faptul că ea este încă vorbită acolo (Kahl 2002: 31-55). Fără a da glas unui pesimism excesiv, trebuie spus că menținerea în viață a meglenoromânei este în momentul de față, oricât de mari ar fi eforturile depuse, greu de imaginat.

România şi țările vecine au elaborat programe pentru îngrijirea şi salvarea limbilor minorităților (daco)române. Doar cazul populației *vlasi* din estul Serbiei impune anumite probleme. Situația se schimbă, evident, în momentul în care o limbă minoritară sau un dialect aflat pe cale de dispariție e foarte ‚îndepărtat' (fie prin diferențe lingvistice obiective sau subiective, fie prin asimilare) de limba (daco-)română, astfel încât vorbitorii nu s-ar înțelege reciproc deloc sau ar întâmpina mari greutăți în comunicare, şi unde populația minoritară nu doreşte sprijinul României. Aceasta este situația aromânilor, asupra cărora ne vom opri în continuare. Deşi ne vom limita la exemplul aromânei, se poate observa că multe constatări pot fi aplicate şi în cazul altor comunități.

3. Cazul aromânei: Controverse şi încercări de soluționare

Cei aproape o jumătate de milion de potențiali vorbitori de aromână constituie grupul cel mai numeros de exponenți ai romanității sud dunărene. Numărul mare al activităților de îngrijire a limbii lasă impresia că cel puțin în anumite locuri aromâna va reuşi să se conserve. Principala problemă în acest caz, numită foarte potrivit de Peyfuss (1974) „chestiunea aromână", este una de ordin politic, căci reprezentanții acestei minorități sunt considerați de populațiile majoritare cu care conviețuiesc, ca aparținând acestora. Aromânii au jucat un rol important în istoria, politica şi economia țărilor sud-est europene pe al căror teritoriu au trăit atât de dispersați, astfel că se iveşte o dilemă: pot fi considerați „marii bărbați" precum George Sina, Pitu Guli şi Andrei Şaguna ca aparținând unei minorități în Grecia, Republica Macedonia respectiv România? Indignarea este în toate aceste țări la fel de mare.

Aromâna are doar în Republica Macedonia statutul de limbă minoritară sprijinită de stat, motiv pentru care aici au loc majoritatea activităților culturale (emisiuni la radio şi televiziune, învățământ în limba maternă, festivaluri). În Grecia şi Albania, unde aromâna este folosită în mod uzual de un număr mare de vorbitori, nu există instituții de învățamânt cu predare în această limbă (singura excepție fiind localitatea albaneză Divjakë unde se țin cursuri facultative de aromână). Deasemenea aromâna nu este folosită în biserică. Puținii aromâni de pe teritoriul Serbiei, Bulgariei şi României sunt comunități mici de imigranți, în România existând însă, începând cu anii '90, emisiuni la radio în aromână şi posibilitatea frecventării unor cursuri facultative de aromână la Bucureşti şi Constanța.

Factorii amintiți mai sus apar astfel în cazul aromânei:

a. *Stilul de viață şi modul de aşezare*

Renunțarea la sisteme economice vechi cum e nomadismul, grăbeşte mult procesul asimilării lingvistice. Comunitățile de păstori, odinioară închise din punct de vedere social, se transformă, cel puțin parțial, în comunități urbane moderne cu

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

un număr ridicat de căsătorii mixte. Faptul că aromânii locuiesc în comunități foarte dispersate favorizează de asemenea asimilarea. Întinderea pe spații vaste ale Europei de sud-est a impus o existență „insulară", ducând la pierderea contactului între comunități şi la necesitatea unor relații strânse cu mai numeroasele popoare vecine. Aici se adaugă faptul că cele mai puternice dialecte, *rrămăneşti* (fărşeroteşte) şi *armâneaşti* (aromâna din Pind) sunt şi ele vorbite în comunități extrem de dispersate. Vom regăsi dialecte aproape identice în localități aflate la sute de kilometri distanță, în vreme ce avem multe exemple de sate vecine care vorbesc dialecte diferite.

Atât asimilarea mai târzie de către români, cât şi procesul mai timpuriu de asimilare în cadrul populației greceşti urbanizate, se explică prin sedentarizarea populației asimilate, care implică accesul direct la educație şi participarea la administrație.

b. *Intensitatea situației de contact*

Atât activitatea *par excellence* a aromânilor de păstori nomazi, cât şi cea de comercianți şi transportatori de mărfuri implică un grad maxim de mobilitate. Mulți comercianți îşi petreceau cea mai mare parte a timpului în afara granițelor spațiului lor lingvistic. Relațiile economice cu piața grecească, de care aromânii depindeau în mare parte, s-au intensificat cu timpul. În familia cu trei generații se ajunge la un *situational code switching*, în vreme ce măsura în care se recurge la un *conversational code switching* (Gumperz 1982) variază în funcție de identitatea etnică şi convingerea politică a vorbitorului. Pentru a media contactul cu alte popoare, sunt folosite respectivele limbi de stat, aromâna nejucând azi nici un rol în comunicarea interetnică, motiv pentru care o regăsim aproape doar în familie.

c. *Religia*

Pornind de la ideea că şansele de supraviețuire ale unei limbi minoritare cresc, dacă vorbitorii sunt de altă religie decât cea a majorității, în cazul aromânilor din Albania nu ne-ar mira să observăm cum conştiința diferenței religioase față de populația majoritar musulmană, ar avea efecte pozitive pe termen lung asupra limbii, conservând-o. În Grecia, în schimb, unde ortodoxia reprezintă un element integrator important, unitatea religioasă favorizează asimilarea. Acelaşi fenomen îl observăm în celelalte țări majoritar ortodoxe.

d. *Prestigiul limbii*

Vorbitorii de aromână, mai ales cei de pe teritoriul Greciei, îşi disprețuiesc deseori limba, considerând-o o mixtură de mai multe limbi. Această „bastardizare" este invocată ca argument pentru lipsa de valoare a limbii şi pentru absurditatea deprinderii ei. Se presupune că stăpânirea limbii materne ar fi un impediment în calea învățării limbii greceşti, albanezei etc., iar pentru că în trecut vorbitorii de aromână avuseseră probleme cu exprimarea în limba de stat (un fenomen demult depăşit), s-a format obiceiul de a renunța din principiu la limba maternă. Tendința puternică de a abandona aromâna este determinată, în Grecia, de prestigiul scăzut de care aceasta se bucură. Ea va dispărea aici dacă nu va câştiga în popularitate în

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

viitorul apropiat sau dacă nu se va găsi un mod acceptat şi de vorbitori de a o sprijini. În Albania, aromâna se bucură de mai mult prestigiu, având astfel, în pofida dispersării vorbitorilor, şanse de supravieţuire, dacă se vor lua măsuri pentru a o păstra. Aromânii sunt priviţi cu simpatie în România, deoarece se consideră că au păstrat prin limba pe care o vorbesc, deşi aflaţi la mare distanţă, moştenirea culturală românească. De aceea nu le este înţeles demersul de a impune recunoaşterea aromânei ca limbă de sine stătătoare. Prestigiul lor public în România este încă influenţat de rolul pe care l-au jucat aromânii legionari în lupta anticomunistă. Cel mai puternic clişeu despre aromâni este însă, în imaginarul tuturor etniilor sud-est europene, cel legat de meseria de păstor. De aici provine asocierea limbii aromânilor cu ideea de argou ciobănesc, un stereotip ce influenţează negativ imaginea de sine a acestei minorităţi.

e. *Funcţia de cod a limbilor minoritare*

Persoanele bilingve pot folosi divergenţa ca tactică de divizare în grupuri şi pentru a-şi semnaliza apartenenţa la unul dintre ele (Sachdev & Giles 2004: 358), motiv pentru care limba poate funcţiona ca marcă etnică. Aromâna, fiind lipsită de importanţă economică şi ne mai jucând deseori nici măcar un rol în mediul familial, a pierdut din valoarea de cod, stăpânirea ei nefiind necesară pentru vorbitori. Funcţiile de cod (descrise mai sus) nu mai pot acţiona astăzi ca promotori în cazul aromânei. Dacă viitorul va aduce o îmbunătăţire a prestigiului limbii şi mai multă încredere de sine în rândul vorbitorilor, vom înregistra şi efecte pozitive privitoare la funcţia de cod a acesteia.

f. *Dependenţa economică*

Cauza principală a pierderii din importanţă a aromânei este lipsa atractivităţii ei din punct de vedere economic. Stăpânirea aromânei nu pare să aducă nici un avantaj în meseriile moderne, de viitor. Astfel regăsim următoarea situaţie: în majoritatea localităţilor cu populaţie aromână persoanele de peste 60 de ani sunt de regulă vorbitori activi bilingvi (limba maternă şi cea de stat), cei între 40 şi 60 de ani sunt vorbitori pasivi sau potenţiali ai limbii materne, în timp ce generaţiei tinere îi lipsesc în totalitate cunoştinţele de limbă minoritară. Deseori întâlnim familii în care vârstnicii stăpânesc mai puţin limba standard, în timp ce tinerii nu o cunosc deloc pe cea minoritară. Pentru că nu se mai învaţă din copilărie, nu mai poate fi considerată limbă maternă în adevăratul sens al cuvântului. S-a renunţat la forma iniţială de bilingvism, prima limbă jucând acum doar rolul de limbă secundară de familie. Cazurile de bilingvism timpuriu sunt foarte rare. Aromâna nu mai e azi niciunde în stare să asimileze alte grupuri de vorbitori, deşi se pare că ea a avut până în secolul al XVIII-lea o importantă forţă asimilatoare în aşezările bogate de munte. Densitatea interferenţelor scade o dată cu gradul de educaţie. Stadiul asimilării totale de către respectivele limbi de stat cu putere economică, implicând excluderea diatopică, la fel ca şi diferenţierea diastratică şi diafazică (Haarmann 1979: 284-285), se apropie.

Trei mari controverse (statutul minorităţii, problematica limbii şi cea a ortografiei) domină discuţia despre aromâni şi limba lor.

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

3.1 Controversa 1*: Sunt aromânii o minoritate sau aparţin respectivei naţiuni pe a cărui teritoriu trăiesc? În cel de al doilea caz: care dintre aceste ţări poate fi atunci considerată „ţara mamă" a aromânilor?*

România a încercat începând din anii '60 ai secolului al XIX-lea să construiască şi să susţină un sistem de învăţământ românesc în localităţile aromâne din zona sudică a Balcanilor. Pe la 1900 funcţionau în jur de 100 de şcoli româneşti în Macedonia şi Epirus. Încercările nu s-au bucurat de mare succes în rândul populaţiei, deoarece scopul României nu era cel de a ajuta impunerea aromânei ca limbă scrisă, ci doar de a româniza vorbitorii de aromână. Conflictul ideatic a sporit chiar grecizarea aromânilor, majoritatea trimiţându-şi copiii mai degrabă la şcolile greceşti. Popularitatea scăzută de care se bucură (daco)româna printre aromânii stabiliţi în Grecia şi teama încă existentă faţă de „propaganda românească" va îngreuna orice iniţiativă de conservare a limbii venită din partea României. Nici încercările instituţiilor vest-europene nu sunt însă bine venite, după cum demonstrează scrisorile Uniunii Panelene a Asociaţiilor Culturale Aromâne adresate politicienilor şi cercetătorilor europeni (vezi http://vlahos.xan.duth.gr/). Având în vedere aceste reacţii, se poate considera că o despărţire a aromânei de română i-ar garanta acesteia mai multe şanse de supravieţuire.

La întrebarea legată de existenţa unei „ţări mamă" a aromânilor, trebuie spus foarte clar că deşi păstrarea limbii ţine în primul rând de etnicii aromâni, stă în atribuţiile *fiecărui* stat să apere, în măsura posibilităţilor, moştenirea culturală existentă pe teritoriul său. Statele ce adăpostesc o minoritate aromână nu au nici un motiv să se teamă de poziţii iredentiste din partea acestora, nu doar din cauza numărului mic de etnici, ci, în primul rând, datorită loialităţii demonstrate de aceştia de-a lungul timpului şi a legăturii puternice cu patria, astfel încât ar trebui chiar încurajaţi să-şi păstreze limba. Ar fi de dorit ca politicienii celor două ţări (România şi Grecia) care încearcă cel mai insistent să-i „însuşească" pe aromâni, să adopte o poziţie mai relaxată faţă de problema identităţii la aromâni. La această problemă ar trebui să reflecteze întâi de toate politicienii de etnie aromână, care au pledat chiar mai activ pentru asimilare decât reprezentanţii populaţiilor majoritare.

3.2 Controversa 2: *Este aromâna o limbă sau un dialect?*

Mulţi autori înţeleg aromâna ca pe dialect al românei (mai ales cercetători din România ca Papahagi 1974, Caragiu Marioţeanu 1975, Carageani 2002, Turculeţ 2002, Saramandu 1984, 2003). Datorită dezvoltării paralele, de sine stătătoare, şi datorită diferenţelor de structură, numărul celor care văd în ea o limbă separată (printre alţii Černajak 1990, Bara 2007) creşte însă.

Critica cercetătorilor şi politicienilor români a continuat să se intensifice în ultimul deceniu pe măsură ce aromânii au început să-şi considere tot mai des limba ca fiind una de sine stătătoare, trecându-se cu vederea că, de fapt, e vorba doar de simple definiţii, folosite în scopuri politice. Este uşor să găseşti multiple exemple de limbi standardizate care se apropie mai mult decât aromâna de română (spre ex. macedoneana şi bulgara), la fel de simplu este însă să dai exemple de dialecte ale aceleiaşi limbi care diferă mai mult decât cele două (de ex. greaca cipriotă şi greaca

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

de la Marea Neagră). Aromânei îi va fi mai uşor să se impună pe termen lung ca limbă standardizată a unei minorităţi recunoscute.

Ar trebui luate nişte decizii legate de existenţa diferitelor dialecte şi subdialecte, cât şi legat de diferitele stadii ale asimilării. Pe de o parte se simte necesitatea cercetării şi documentării dialectelor rare, pe de alta, nu trebuie nici exagerată importanţa acestor forme, deoarece doar sprijinirea unei limbi unitare, scrise, ajută la păstrarea ei.

3.3 Controversa 3: *Ce ortografie ar trebui folosită în aromână?*

Deşi există ca limbă scrisă încă din secolul al XVIII-lea, aromâna s-a păstrat mai ales ca limbă de familie, nedezvoltându-şi forma literară scrisă, motiv pentru care nu a cunoscut nicio standardizare instituţionalizată, ca în cazul limbilor de stat. Primele încercări de a transforma aromâna într-o limbă scrisă, datând din secolul al XVIII-lea, sunt marcate de o dispută ideologică: pe de o parte se aflau autori precum Daniil Moscopoleanu şi Teodor Cavalioti care scriau în aromână, folosind alfabetul grecesc, doar pentru a propaga greaca, pe de alta, scriitori ca Mihail Boiagi sau Gheorghe Roja, care, fiind conştienţi de rădăcinile romanice ale limbii, o scriu cu caractere latine şi încearcă românizarea ei. Din cauza existenţei mai multor orientări, nu s-a ajuns până azi la un consens în legătură cu ortografia limbii. Multitudinea publicaţiilor aromâne (vezi Kahl 2005: 9–118) oferă însă motive credibile că procesul de dezvoltare de la limba populară vorbită, la cea standardizată, a început demult. Ortografia rămâne însă controversată. În Grecia s-a răspândit ideea că aromâna nu poate exista în formă scrisă, iar cel care foloseşte în acest scop alfabetul latin este denunţat de îndată ca românofil. Orice abatere de la alfabetul standard românesc, în schimb, se loveşte în România de neînţelegere, ba chiar de indignare.

În ceea ce priveşte problema ortografiei „corecte", trebuie spus că alfabetul latin este probabil cel mai potrivit pentru redarea în scris a unei limbi romanice. Simpatizanţilor alfabetului românesc li se poate răspunde că renunţarea la diacriticele specifice românei are totuşi o tradiţie lungă, această formă fiind folosită deja la 1813 de Boiagi. Folosirea unor combinaţii alternative de litere se practică şi în alte limbi, fără a fi politizată. În germană, de pildă, obiceiul nu ridică nici un fel de probleme, cuvinte ca „Maßeinheit", „Märchen", „Mörder" şi „München", putând fi redate alternativ, din motive tehnice, ca „Masseinheit", „Maerchen", „Moerder" şi „Muenchen". O toleranţă asemănatoare în ceea ce priveşte folosirea paralelă a lui *ş* şi *sh*, *ţ* şi *ts*, *n'* şi *nj*, *l'* şi *lj*, nu s-a făcut încă simţită printre aromânii din sud-estul Europei. Toţi cei care încearcă să dea acestei limbi o formă scrisă, folosind fie ortografia românească, fie pe cea a lui Boiagi, pe cea albaneză sau chiar alfabetul grecesc sau chirilic, au de regulă un scop comun: păstrarea aromânei ca limbă scrisă, iar acolo unde există un interes real pentru menţinerea unui idiom, problemele de definire nu trebuie să împiedice. Evident că scopul este să se ajungă la o limbă scrisă unitară. Cel care declară război însă, persoanelor sau grupărilor care folosesc sisteme diferite, uită ţelul comun. Cea mai simplă rezolvare a problemei ar fi impunerea formei standard, hotărâte la conferinţa de la Bitolia (Cunia 1999).

Cel mai mult ar trebui însă muncit la îmbunătăţirea prestigiului limbii – la imaginea sa publică şi la încrederea de sine a vorbitorilor. Documentele scrise, mai

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

ales valoroasele texte în aromână, concepute în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, ar trebui făcute cunoscute publicului larg. Accesul tuturor la aceste documente va influenţa pe termen lung clişeele despre limba aromână ca „idiom sărăcăcios" şi „de nescris". Ca urmare a opţiunii pentru o formă scrisă unitară, ar putea fi redactate manuale, apoi ar trebui oferită posibilitatea de a urma facultativ şcoala în aromână şi ar putea fi organizate evenimente culturale (concursuri de lectură, serate literare, întâlniri la care se citesc poveşti etc.). Pentru a fi bine primite în comunitate, iniţiativele trebuie să plece de la localnici şi nu să fie impuse din afară.

3.4. Alte propuneri de soluţionare

În toate încercările de păstrare a unei limbi minoritare, e recomandabil un demers sincer şi modest: încercările disperate de a reconstitui şi demonstra o tradiţie scrisă cât mai lungă a limbii şi o istorie cât mai nobilă clachează deseori, ajungându-se la rezultate ciudate sau chiar periculoase. Se produce literatură în dialectul sau limba respectivă, fără a se ţine seama de conţinut sau de calitatea exprimării, doar pentru a putea spune că *Biblia*, *Odiseea*, Shakespeare sau Goethe au fost traduşi. Oamenii tind să uite atunci că le lipsesc poate cărţi mai potrivite pentru păstrarea şi popularizarea limbii, cum ar fi abecedarul, o gramatică scrisă pe înţelesul tuturor, o geografie, o istorie. Starea proastă în care se află limba îndeamnă la paşi mult prea mari şi prea repeziţi. Cum să poată citi aromânii din Grecia (căci acolo trăiesc majoritatea) *Biblia* în aromână, când avem, spre exemplu, o încercare de traducere ca cea a lui Cuvata (Ucam 2004), în care toate grecismele limbii bisericeşti intrate pe cale naturală în limbă sunt ocolite forţat? Realizăm rapid, răsfoind dicţionarele lui Daniil Moscopoleanu (1802), Kavalliōtīs (1770) sau Nikolaidīs (1909), că la fel cum în (daco)română a fost împrumutată terminologia religioasă din slava veche, aromânii au preluat în asemenea cazuri termeni din greacă. Publicaţiile în care se susţine pretinsa proveniență pelasgică sau veche macedoneană a aromânilor întâmpină în primul rând reacţii agresive din partea altor etnii, reacţii care duc, la rândul lor, la slăbirea încrederii în sine a acestei minorităţi.

Tendinţa de a absorbi elemente străine, percepută de vorbitorii aromâni ca insuficienţă verbală, nu constituie o slăbiciune din punct de vedere al formării cuvintelor, ea putând fi folosită pentru a consolida şi îmbogăţi limba, cum susţinea, spre exemplu Goethe, citat la începutul articolului. Acest fapt este uşor de demonstrat deja în momentele de început ale actului comunicării când, depinzând de regiunea din care provin, aromânii vor folosi cuvinte diferite pentru a transmite un mesaj simplu ca „înţeleg" sau „nu înţeleg". Diferenţele se explică prin obiceiul de a împrumuta, deseori, când vine vorba de un termen abstract, cuvinte din limbile vecine. Avem, în acest caz, la dispoziţie următorii termeni moşteniţi din latină: *prindu* (< lat. *apprendere* a afla), *acaţu* (< lat. **accaptiare* 'a apuca', 'a prinde', 'a înţelege'), (*a*)*nţilegu* (< lat. *intelligere* 'a înţelege'), cuvânt pe care îl auzim în Meţovo sau *l'au* (< lat. *levare* 'a lua', 'a cuprinde') şi *l'au di hābari* (< lat. *levare* + trk. *haber* wörtl. 'a prelua o veste'). Foarte des auzim termenul *duchescu* care are legătură cu albanezul *ndjek* ('a urma'), după părerea lui Papahagi (1974: 505) cu *dukem* şi cu termenii dialectali greceşti *δοκάω*, *αδουκώ* şi δουκειούμι ('a aminti', 'a înţelege'). Tot de origine albaneză este şi neologismul *cuptescu* (< alb. *kuptoj* 'a

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

înțelege'), folosit de către aromânii din Albania. Regăsim verbul de factură grecească *achichāsescu* (< gr. *απεικάζω* 'a înțelege') în vocabularul aromânilor din zona Gramostea, în timp ce termenul *angāldāsescu* (< turcă dialectal *angıldamak*, 'a chema bivolul'), din câte ştim necuprins încă lexicografic, este folosit de către aşa-numiții vărghăreni, aromâni ajunşi în România prin Bulgaria. Am subliniat deja că această capacitate de „a devora" termeni străini nu trebuie interpretată ca slăbiciune. Problema este mai degrabă că aceste variante nu sunt cunoscute majorității vorbitorilor, deoarece nu sunt nici popularizate, nici învățate în şcoală.

Aromâna nu a fost studiată îndeajuns până astăzi din cauza poziției periferice a zonelor în care e folosită dar şi datorită situației politice şi economice nefavorabile desfăşurării cercetărilor. În Grecia, țara cu numărul cel mai mare de aromâni, s-au întreprins extrem de puține studii, căci lipseşte romanistica, în vreme ce aromâna în forma ei scrisă cunoaşte doar reacții de respingere. Populația țărilor respective abia dacă e conştientă de existența aromânei. Faptul că se ştie în general atât de puțin despre aromâni determină situația actuală în care cercetători amatori dau tonul în domenii ca istoria şi cultura acestui popor. Se impune, deci, atât o participare mai solidă din punct de vedere ştiințific la cercetările în aceste domenii, cât şi răspândirea unor cunoştințe de bază despre minoritatea aromână la publicul larg.

Bineînțeles că şi relațiile între etnicii aromâni din diferitele țări s-ar putea înbunătăți. Nu trebuie ignorate, în momentul întâlnirii unor vorbitori din state diferite, problemele legate de proveniența şi de convingerea politică, fiind aproape imposibil să găseşti persoane care se definesc doar prin identitatea lor etnică minoritară. Identificarea cu diferite popoare cauzează, pe plan internațional, probleme în relațiile intra-minoritare. Doar în momentul în care acea identitate suplimentară, care depinde de apartenența statală, va fi şi ea acceptată şi respectată, se va putea ajunge la o colaborare reuşită.

La fel de clar este că unii factori care determină dispariția limbii nu pot fi influențați sau că influențarea lor este uneori complet lipsită de sens. Nu vom putea face nimic, spre exemplu, pentru a schimba modul de aşezare a unei minorități, distribuirea ei într-un spațiu, structurile sociale din interiorul ei, pentru a influența procesul globalizării, relațiile economice internaționale sau rolul tot mai important al englezei. Toți aceşti factori contribuie la dispariția unei limbi, fără ca cineva să poată opri acest proces natural. Să nu uităm deci că vorbitorii limbilor oficiale, statele respective şi sistemele lor de învățământ nu sunt singurii vinovați în asemenea situații. Vorbitorii unei limbi minoritare vor invoca întâi de toate discriminarea, uitând că asimilarea şi dispariția limbilor sunt fenomene naturale care pot apărea şi în absența oricărei forme de represalii. Nenumărate limbi dispar doar pentru că vorbitorii, aflați la periferie, nu au reuşit să construiască un sistem care ar fi putut asigura supraviețuirea dialectului lor, pentru că acesta şi-a pierdut complet importanța economică sau pur şi simplu pentru că o altă limbă se bucură de mai mult prestigiu. În pofida statutului ei ca a patra limbă de stat în Elveția, existența retoromanei, de pildă, este şi ea periclitată. Agresiunea față de populația majoritară nefiind o alternativă viabilă. Nici temerile acestora nu pot fi în schimb trecute cu vederea, căci multe limbi încă majoritare se pot transforma în decurs de doar câțiva ani în limbi minoritare. În timp ce dezbatem situația aromânei în Balcani şi cea a

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

retoromanei în Elveţia, uităm că fenomene ca globalizarea, asimilarea şi adaptarea la engleză pot duce în câteva generaţii la periclitarea unei limbi oficiale încă azi. Nimeni nu va mai lupta atunci pentru salvarea limbilor mici, lipsite oricum de orice şansă, ci vor trebui făcute demersuri pentru păstrarea românei, albanezei etc.

Bibliografie

Alatis 1978: James E. Alatis (ed.), *International dimensions of bilingual education*, Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics.

AOS = *Atlas of Eastern and Southeastern Europe 2007. Ethnic Consciousness in Southeast Europe in 2000*, Map 2.9–G9, Vienna.

Asenova 2002: Petja Asenova, *Balkansko jezikoznanie. Osnovni problemi na balkanskija ezikov săjuz*, Sofija.

Atanasov 1990: Petar Atanasov, *Le mégléno-roumain de nos jours. Une approche linguistique*, „Balkan-Archiv. Neue Folge, Beiheft", 7, Hamburg.

Bara *et alii* 2005: Maria Bara, Thede Kahl, Andrej N. Sobolev, *Južnoarumynskij govor sela Turja (Pind). Sintaksis, leksika, etnolingvistika, teksty*, „Materialien zum Balkansprachatlas", 4, München.

Bara 2007: Mariana Bara, *Limba aromână*, Cartea Universitară, Bucureşti.

Bartoli 2000: Matteo G. Bartoli, *Il Dalmatico*. Resti di un'antica lingua romanza parlata da Veglia a Ragusa e sua collocazione nella Romània appennino-balcanica, Roma. [Original: *Das Dalmatische*. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-balkanischen Romania, Schriften der Balkankommission, Wien, 1906].

Bhatia, Ritchie 2004: Tej K. Bhatia, William C. Ritchie (ed.), *The Handbook of bilingualism*, Oxford.

Boiagi 1988: Mihail G. Boiagi, *Gramatică aromână ică macedonovlahă*. Γραμματική ρωμανική, ήτοι μακεδονοβλαχική, Freiburg (Nachdruck der Auflage von 1915). [Original: Bojadschi, M., *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Wien, 1813].

Brenzinger 1992: M. Brenzinger (ed.), *Language death: Factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*, Berlin.

Carageani 2002: Gheorghe Carageani, *Studi linguistici sull' aromeno*, Clusium, Cluj-Napoca.

Caragiu Marioţeanu 1975: Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

Caragiu Marioţeanu *et alii* 1977: Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu Ruxăndoiu, Romulus Tudoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică.

Cavalioti, vezi Kavalliōtīs.

Černjak 1990: Aleksandr B. Černjak, *Arumynskij jazyk*, in (Desnickaja 1990: 192−220).

Cunia 1999: Tiberius Cunia, *On the Standardization of the Aromunian System of Writing*, The Bituli-Macedonia Symposium of August 1997, Vortrag auf dem 5. Internationalen Kongress für aromunische Sprache und Kultur, 25.−26. Juni.

Dahmen 1995: Wolfgang Dahmen, *Die süddanubischen Varianten des Rumänischen im Kontakt mit den Nachbarsprachen*, in (Viereck 1990: 163−171).

Dahmen *et alii* 2006: Wolfgang Dahmen/ Günter Holtus/ Johannes Kramer/ Michael Metzeltin/ Wolfgang Schweickard/ Otto Winkelmann (Hrsg.), *Lexikalischer Sprachkontakt in Südosteuropa*, Romanistisches Kolloquium XII, „Tübinger Beiträge zur Linguistik 447", Tübingen, Narr.

Desnickaja 1990: Agnija V. Desnickaja, *Osnovyj balkanskogo jazykoznanija: Jazyki balkanskogo regiona*, vol. 1, Leningrad/ Sankt-Peterburg.

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

Dorian 1989: Nancy C. Dorian, *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*, „Studies in the Social and Cultural Foundations of Language", 7, Cambridge, CUP.
Dressler, Wodak-Leodolter 1977: Wolfgang U. Dressler, Ruth Wodak-Leodolter (eds.), *Language death*, „International Journal of Sociology of Language", 12, Paris, New York, The Hague.
Filipi 2002: Goran Filipi, *Istrorumänisch*, in (Okuka 2002: 91−96).
Gumperz 1982: John Gumperz, *Discourse Strategies*, Cambridge, CUP.
Haarmann 1979: Harald Haarman, *Elemente einer Soziologie der kleinen Sprachen Europas*, Bd. 2, Hamburg.
Haarmann 1999: Harald Haarman, *Zur Theorie des Sprachkontaktes*, in (Hinrichs 1999: 117−142).
Haarmann ²2004: Harald Haarman, *Lexikon der untergegangenen Sprachen*, München.
Hamp 1978: Eric P. Hamp, *Problems of multinlingualism in small linguistic communities*, in Alatis 1978: 155−162.
Hamp 1989: Eric P. Hamp, *On signs of health and death*, in Dorian 1989: 197−210.
Hinrichs 1999: Uwe Hinrichs (ed.), *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
Kahl 2002: Thede Kahl, *Zur Islamisierung der meglenitischen Vlachen (Meglenorumänen): Das Dorf Nânti (Nótia) und die „Nântinets" in der heutigen Türkei*, „Zeitschrift für Balkanologie", 38/1−2, Wiesbaden, p. 31−55.
Kahl 2005: Thede Kahl, *Aromunen und meglenitische Vlachen*: *Wachsendes Interesse in Südosteuropa. Kommentierte Bibliographie 1900-2004*, in „Balkan-Archiv. Neue Folge", 28/29 (2003/2004), Veitshöchheim, p. 9−118.
Kahl 2007: Thede Kahl, *Hirten in Kontakt*. *Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)*, Berlin, Wien, Münster.
Kavalliōtīs 1770: Theodōros A. Kavalliōtīs, *Protopeiria para tu sofologiotatu, Kai Aidesmiotatu Didaskalu, Ierokyrikos, Kai Protopapa Kyriu Theodoru Anastasiu Kavalliotu tu Moschopolitu*, Enetia.
Kazazis 1976: Kostas Kazazis, *Greek and Arvanitika in Corinthia*, in „*Balkanistika*: Occasional Papers in Southeast European Studies" 3, p. 42−51.
Kovačec 1971: August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Kramer 1992: Johannes Kramer, *La romanità balcanica*, Actes du XVIII e Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes 1, Tübingen, p. 58−75.
Kremnitz ²1994: Georg Kremnitz, *Gesellschaftliche Mehrsprachigkeit. Institutionelle, gesellschaftliche und individuelle Aspekte*. *Ein einführender Überblick*, Wien.
Labov 1976: William Labov, *Sprache im sozialen Kontext*. *Beschreibung und Erklärung struktureller und sozialer Bedeutung von Sprachvariation*, Bd. 1, „Monographien Linguistik und Kommunikationswissenschaft", 33, Kronberg.
Lüdtke 1980: Helmut Lüdtke, *Sprachwandel als universales Phänomen*, in Helmut Lüdtke (ed.), *Kommunikationstheoretische Grundlagen des Sprachwandels*, Berlin, New York.
Moscopoleanu 1802: Daniil o ek Moschopoleos [Daniil Moscopoleanu], *Eisagogiki Didaskalia Periechusa Lexikon Tetraglosson ton tessaron koinon Dialekton itoi tis aplis romaikis, tis en Moisia Vlachikis, tis Vulgarikis, kai tis Alvanitikis*, Venetia.
Muljacić 2000: Žarko Muljacić, *Das Dalmatische*. *Studien zu einer untergegangenen Sprache*, „Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte", 10, Köln.
Nikolaidīs 1909: Kōnstantinos Nikolaidīs, *Etymologikon lexikon tis kutsovlachikis glossis*, Αθήναι.
Okuka 2002: Miloš Okuka (ed.), *Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens*, 10, Klagenfurt.
Papahagi [1]1963, ²1974: Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân. General şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Peyfuss 1974: Max D. Peyfuss, *Die aromunische Frage*, Wien.
Sachdev, Giles 2004: Itesh Sachdev, Howard Giles, *Bilingual speech accommodation*, in (Bhatia, Ritchie 2004: 353−388).

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

Sala 1997: Marius Sala, *Limbi în contact*, Bucureşti.
Sandfeld 1930, ^{2}1964: Kristian Sandfeld, *Linguistique Balkanique*. *Problèmes et résultats*, Paris.
Saramandu 2003: Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, Constanţa, Editura Ex Ponto.
Saramandu 1984: Nicolae Saramandu, *Aromâna*, in *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul românesc, p. 423−476.
Sasse 1991: Hans-Jürgen Sasse, *Arvanitika. Die albanischen Sprachreste in Griechenland*, Wiesbaden.
Sasse 1992: Hans-Jürgen Sasse, *Theory of language death*, in (Brenzinger 1992: 7−30).
Thomason 2001: Sarah G. Thomason, *Language Contact: An Introduction*, Washington.
Turculeţ 2002: Adrian Turculeţ, *Dialectologie română*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza".
UCAM = Uniea ti cultura-a Armanjlor dit Machidunii (ed.) 2004, *Bibliea. Übertragung ins Aromunische*: Dina Cuvata, Skopje.
UNESCO 1999: *Red Book on Endangered Languages* http://www.helsinki.fi/~tasalmin/europe_index.html
Viereck 1990: Wolfgang Viereck (ed.), *Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses in Bamberg*, Stuttgart.
Weigand 1894, 1895: Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, 1. Land und Leute (1895), 2. Volksliteratur der Aromunen (1894), Leipzig.
Windisch 1988: Rudolf Windisch, *Zum Sprachwandel*. *Von den Junggrammatikern zu Labov*, „Studia Romanica et linguistica", 21, Frankfurt am Main.

Überlegungen zum Prozess des Sprachsterbens, unter besonderer Berücksichtigung der Balkanromania

Ein Großteil der heute noch gesprochenen Sprachen und Dialekte wird im Laufe des laufenden Jahrhunderts aussterben. Auch wenn sich in einzelnen peripheren Räumen Europas Minderheitensprachen haben halten können, ist letztendlich keine Sprechergemeinschaft vor dem Einfluss verschiedener Faktoren, die Sprachschwund und Sprachensterben beschleunigen können, sicher. Der Beitrag analysiert verschiedene solcher Faktoren (Kap. 1) und geht auf die Situation der südosteuropäischen Romanität (Kap. 2) ein. Bereits im Laufe des 17., 18. und 19. Jahrhunderts ist die südosteuropäische Romanität um mehrere Sprachen wie das Morlakische und das Dalmatische ärmer geworden. Während das Rumänische als Staatssprache innerhalb Rumäniens heute nicht gefährdet ist, bedarf es als Minderheitensprache in den Nachbarländern (Moldau, Ukraine, Ungarn, Serbien, Bulgarien) intensiven Schutzes. Sprachschwund lässt sich vor allem dort beobachten, wo die Sprechergemeinschaften kein Interesse an der Pflege ihrer Sprache haben oder ihnen aus wirtschaftlichen Gründen keine spracherhaltenden Maßnahmen möglich sind. Der Sonderfall des Aromunischen (Kap. 3) zeigt, dass der Ideenstreit um seinen Status für seine Bewahrung ausgesprochen kontraproduktiv ist. Unter den diskutierten Lösungsansätzen (Kap. 3.1. – 3.4.) scheint am wichtigsten zu sein, das öffentliche Ansehen der Minderheitensprache sowie das Selbstbewusstsein der Sprecher zu heben, die gefährdete Sprache oder Mundart in schriftlicher Form zu lehren, politische und kulturelle Zielsetzungen voneinander zu trennen und Energien nicht mit unlösbaren Streitpunkten zu vergeuden.

(text publicat în limba germană în volumul *Români majoritari/Români minoritari: interferenţe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice*, îngr. Luminiţa Botoşineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban, Ofelia Ichim, Iaşi, Editura Alfa, 2007, ISBN 973-6953-49-9, p. 155-173).

Academia Austriacă de Ştiinţe, Viena
Austria

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)

BDD-A849 © 2008 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:51:46 UTC)